

ПРАВОВА СВІДОМІСТЬ: ПРИРОДА ТА ПРАВОРЕГУЛЮЮЧІ ЗДАТНОСТІ

В. Я. Токар

аспірант відділу теорії держави і права
Інституту держави і права ім. В. М. Корецького

Постановка проблеми. Не є секретом той факт, що сьогодні суспільний розвиток характеризується багатьма невирішеними проблемами, гострими протиріччями, складними дисбалансами в усіх ланках життєдіяльності людини. Тому явища правового нігілізму, правового песимізму, заперечення усіх потенційних здатностей права стають, на жаль, звичними у повсякденному житті. Розуміючи, що така ситуація може призводити і призводить до ще більш кризових проявів, вважаємо за необхідне зупинитися на тих заходах, які, на нашу думку, можуть суттєво підвищувати і належним чином сприяти зміцненню авторитету сучасного права.

Концептуально ідеї про роль, значення, престиж права як феномену соціальної дійсності виникають на рівні правової ідеології (складова правової свідомості) в контексті просторово-темпоральних вимірів.

Мета статті. Полягає в акцентуванні суті та значення вищої правової свідомості в умовах сьогодення. Її функціональній, особливо регулятивній, здатності в темпорально-просторових координатах.

Виклад основного матеріалу. Вчені зазначають, що система функцій, які реалізуються правосвідомістю, аналогічна функціям інших форм суспільної свідомості. Втім, система функцій права має специфічні цілі, цінності, установки, а також характер і засоби їх втілення в реальність, тому, в змістовному аспекті, функціональна характеристика права і правосвідомості не є лише відтворенням інших форм суспільної свідомості [1].

Зрозуміло, що зв'язок правосвідомості з правом має конкретно історичний характер. Роль правосвідомості в суспільному житті була досить різною. І про це ми поговоримо далі, розглядаючи регулятивні потенції правової сві-

домості. До основних функцій правосвідомості слід віднести:

- 1) регулятивну;
- 2) виховну;
- 3) пізнавальну;
- 4) оцінювальну тощо.

Регулятивна функція є центральною в системі функцій правової свідомості. Внаслідок її природи, регулювання означає, з одного боку, намір до дії, стимуляцію відповідної дії, поведінки, а з іншого – визначення меж поведінки, дозволу до відповідної дії, така роль правосвідомості, впливає, перш за все, з основного соціального призначення права – управляти діяльністю людей в різних видах суспільних відносин, що знаходить вираз в законодавстві і забезпечує баланс інтересів особи, громадянського суспільства і держави. Правосвідомість відіграє регулюючу роль в процесі правореалізації, при вирішенні юридичних справ, прийнятті правозастосовчих актів, всіх видів, конкретних юридичних

рішень, мова іде про професійну, юридичну правосвідомість. Особливо виразною регулююча роль правової свідомості буває в періоди революційних змін. У системі джерел права в романо-германській правовій системі традиційно виділяють нормативний акт як основне джерело права. Самостійними джерелами права вважаються нормативний договір, правовий звичай тощо. Специфічним різновидом джерел права визнається судовий і адміністративний прецеденти. Хочемо надати дефініцію джерела права у формальному розумінні – це «спосіб зовнішнього виразу змісту правових норм, – своєрідний «резервуар, з якого суб'єкти правозастосування черпають відповідні норми (правила) для вирішення справи. Що стосується правосвідомості, то в умовах стабільного державного ладу, усталеної правової системи та розвинутої законодавчої техніки, коли нормативний акт як джерело права безумовно домінує, вона зазвичай не розглядається як джерело права. Разом з тим у багатьох історико-теоретичних дослідженнях відзначається виконання правосвідомістю функції джерела права в той період, коли формується національна права система, відбуваються трансформаційні зміни в суспільстві, яке на певний час (хай не тривалий) є більш ефективним щодо прогресивного розвитку, ніж окремі державні інституції.

Вирішення цього питання має важливе значення не тільки з науково-історичної точки зору, але і з точки зору загальної теорії права, зокрема теорії правосвідомості, оскільки дає можливість отримати більш глибоке уявлення про функції правосвідомості, її місце і роль у механізмі правового регулювання. Без цього неможливо простежити процес утвердження нормативного акта як домінуючого джерела

сучасного права. Вивчення цієї проблеми може також мати значення щодо загального розуміння права, оскільки деякі вчені охоплюють правосвідомість поняттям «право» [2], а також для програмування розвитку такого явища суспільної дійсності, як правова активність громадян.

Зрозуміло, що правосвідомість характеризується неоднорідністю і строкатістю під час революційних подій. У першу чергу це стосувалося правової ідеології. Можна стверджувати, що сукупність способів теоретичного пояснення ролі, призначення і спрямованості права та законодавства відповідала різноманіттю і різнохарактерності політичних доктрин, що слугує ідеологічною платформою діяльності різних політичних партій та угруповань.

Специфічним є і стан правової психології. Так, істотною її рисою можна вважати недовіру народу до юридичної системи попереднього режиму, а звідси теорії «правового негативізму», які необхідно за певний час подолати в умовах нових прогресивних процесів праводержавотворення.

Таким чином, революційна правосвідомість – своєрідне ідейне джерело права, найважливіший засіб і умова застосування правових норм, проведення в життя вказівок влади, реалізації нової правозаконності. В певні періоди правосвідомість слугує підставою для вирішення судом цивільних і кримінальних справ, про що свідчить історичний досвід.

Оскільки головне призначення джерела права – дати більш чітке уявлення про упорядкування суспільних відносин, можна стверджувати, що права свідомість завжди більшою чи меншою мірою виконує цю функцію в системі нормативного регулювання. Уявлення народних мас про те, як слід поводитися в тій чи іншій ситуації, засновані

на відповідних оцінках, а в кінцевому рахунку – на відповідних інтересах і потребах, не можуть не мати нормативного значення, що підтверджено останніми подіями та певними «зрізами» нашої правової дійсності. Ідеї законності і справедливості, рівності прав та обов'язків, відповідальності за вину є провідними категоріями правосвідомості. Погляди про важливість і необхідність правового регулювання в суспільстві, про обов'язок дотримання правових приписів та ін., безсумнівно, мають нормативний характер. Правова свідомість безпосередньо входить в систему регулювання поведінки людей у правовій сфері. Правосвідомість не тільки і не стільки «окрема частина» механізму правового регулювання, вона пронизує весь цей механізм, відображає його, впливає на нього.

Зрозуміло, що прояв нормативної функції правосвідомості неоднаковий в різні історичні моменти. Так, за часів стабільного, упорядкованого суспільного життя, коли розвинені засоби формалізації, (творча впорядковуюча) функції правосвідомості виступають не так гостро. Особливо виразно вона проявляється в періоди соціальних революцій (про це вже йшлося), кардинальних перетворень у соціальній структурі суспільства. Підтвердженням цього висновку може служити історія правового розвитку України. Революційна правосвідомість народних мас відображає ідеологічне ставлення до ролі права в суспільному житті. Оскільки не всі відносини, що підлягають правовому врегулюванню новим законодавством, регламентовані відразу після повалення старого режиму.

Той факт, що революційна правосвідомість на певному етапі державного будівництва виконувала роль «безпосереднього джерела права», слугує підтвердженням логічної закономірності, згідно

з якою правосвідомість характеризується властивостями нормативності, а отже, здатна здійснювати регулюючу функцію. Функції правосвідомості, як відомо, дуже різноманітні: пізнавальна, оцінювальна, виховна, регулятивна та ін. За допомогою регулятивної функції правосвідомість впливає на поведінку людей, орієнтуючи на деякі нормативні зразки.

Зрозуміло, що регулюючий вплив правосвідомості не слід ототожнювати з впливом правових норм; це різні явища правової реальності (хоча вони генетично пов'язані між собою) і регулюючий ефект їх різний. При наявності в рамках держави розвинутої системи законодавства і юридичної техніки, ще раз наголосимо, при чітко налагодженій діяльності правозастосовних та правоохоронних органів юридичні норми є основним фактором юридичного регулювання людської поведінки, його «відправним пунктом». Справді, норми, зафіксовані у прийнятих в строго визначеному порядку нормативних актах, ґрунтовно увійшли в практику масової життєдіяльності людей, що захищаються та охороняються спеціально організованим і налагодженим правоохоронним та правозастосовним апаратом. Вони популяризовані за допомогою широкого арсеналу правовиховних і пропагандистських заходів; правові норми являють собою соціальну реальність особливого значення, втілені в способах поведінки, доцільність і необхідність яких визнана державою. Як інструмент регулювання юридичні норми

відрізняються підвищеною чіткістю вимог і необхідністю безумовного, беззастережного підпорядкування їм. Діяльність щодо вдосконалення юридичного регулювання спрямована головним чином на вдосконалення діючої системи норм і способів втілення їх у життя; будь-який прогрес у сфері правового регулювання означає насамперед створення необхідної бази у вигляді відповідної системи норм, вираженої в нормативних актах.

Про регулююче значення конкретних правовідносин, правової свідомості, інших ланок правової системи у сучасній юридичній літературі йдеться зазвичай менше, та й сам висновок про регулюючі функції останніх нерідко береться під сумнів. Це в якійсь мірі виправдано в тих умовах, коли існує розвинена система законодавства, на здійснення вимог якого працює по суті весь державно-правовий механізм. У цих умовах регулююча функція правосвідомості як системи ідей, поглядів і почуттів щодо дійсного і бажаного стану юридичних норм, інструментів та установ відчувається значно слабкіше, незважаючи на те, що здійснюється вона постійно.

Так, ми вважаємо, що вплив на правову свідомість невіддільний від функціональної характеристики суспільної свідомості як такої. Він не зводиться лише до сукупності, поглядів або теоретичних висновків про право. Це не першорядне і не основне в структурі правосвідомості. Суттєвою її рисою є те, що в рамках правосвідомості відбуваються первинний аналіз

і оцінка обставин об'єктивної дійсності і визначення того способу дій, який є необхідним. Саме у сфері правосвідомості певні форми поведінки осмислюються як необхідні, вимагають безумовного свого виконання, осмислюються як належне, обов'язковість яких при цьому вимагає державного визнання та забезпечення. Зафіксовані в правосвідомості як соціально необхідні та соціально цінні, форми поведінки визнаються тим самим орієнтирами, зразками поведінки людей. Іншими словами, визнається їх нормативний, зобов'язальний характер. Відображення, оцінювання необхідних форм людської поведінки у вигляді уявлень про можливе і неможливе, припустиме і неприпустиме найчастіше фіксується в юридичних категоріях прав і обов'язків і, в разі відповідної оцінки з боку держави, формулюється у вигляді положень нормативних актів.

Висновки. Таким чином, не дивлячись на значну палітру у вітчизняному науковому доробку публікацій стосовно проблематики з правової культури, правової свідомості, правового виховання, їх непересічне значення свідчить про необхідність постійної уваги до цих феноменів, як необхідних елементів в системі координат розвитку національної правової системи, що сприяють подоланню негативних дисфункціональних явищ на теоретичному та практичному рівнях. Особлива їх значущість виявляється у процесах стабілізації суспільних, в тому числі правових відносин. ■

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Загальна теорія права : підруч. / За заг. ред. М. І. Козюбри. – К. : Ваіте, 2006. – С. 153.
2. Малько А. В., Матузов Н. И. Теория государства и права. Курс лекцій. – М. : Юристь, 1997. – С. 143.

ПРАВОВА СВІДОМІСТЬ: ПРИРОДА ТА ПРАВЕРЕГУЛЮЮЧІ ЗДАТНОСТІ

В. Я. Токар

*Ця публікація присвячена ролі регулятивних потенцій правової свідомості.
Окремий вектор складає взаємоузгодженість правової свідомості
та правого світогляду людини в певному соціумі або в певному суспільстві.
Крім того, розглядається значення правової свідомості
в темпорально-просторових координатах.*

*Ключові слова: правова свідомість, правова ідеологія, правова культура,
праворегулююча функція правової свідомості, джерело права.*

Стаття надійшла до редакції: 5.07.2019.

LEGAL CONSCIOUSNESS: NATURE AND LAW-CONTROLLING ABILITIES

V. Ya. Tokar

*This publication is devoted to the role of regulatory potentials of legal consciousness.
A separate vector is the consistency of the legal consciousness and the right world outlook
of a person in a certain society or in a certain society.
In addition, the significance of legal consciousness in temporal-spatial
coordinates is considered.*

*Keywords: legal consciousness, legal ideology, legal culture,
law-regulating function of legal consciousness, source of law.*

Received: 5.07.2019.